

турині. Юрій Ілленко знайшов спільника у глибокому знанні історії (Сергій Якутович створив свою графічну Мазепіану), в її образному осмисленні. «Предметом режисури, – писав Юрій Ілленко про творчий метод фільму, – стають не вироблення мізансцен, не психологічні конфігурації ролей, не монтажні збагачення змістів, а власне аранжування глядацького зчитування дискурсу фільму, управління емоційними рефлексіями глядача, і, головне, – перенесення роботи по створенню трактування фільму з рук кінорежисера в душу

глядача. Не нав'язування глядачеві жодного усталеного трактування»¹³. Зрозуміло, вирішити таке зображально складне завдання він міг тільки сам як оператор фільму.

Юрій Ілленко має багато кінематографічних професій (і сам про це говорить) – від оператора до міністра. Він зумів так багато здійснити в кіно саме завдяки міцному професійному фундаменту. І почавши працювати в час радикального оновлення кіно, зробив у це оновлення свій вагомий внесок, у кожному фільмі ставлячи перед собою високі вимоги.

¹ Віталій Борцов. Фільми гуманістичного пафосу. / Режисери і фільми. — К., 1969.

² «Кинословарь». — М., 1988. — С. 149.

³ Бергман о Бергмане. — М., 1985.

⁴ Тімоті В. Джонсон. «Тіні забутих предків». Переклад з англійської. // «Кіно-Театр». — 1995. — №1.

⁵ «Кіно». — 1973. — №6. — С.3.

⁶ Преодоление материала / «Кинопанорама». — М., 1977.

⁷ Там само.

⁸ Валерий Фомин. Пересечение параллельных. — М., 1976. — С.91.

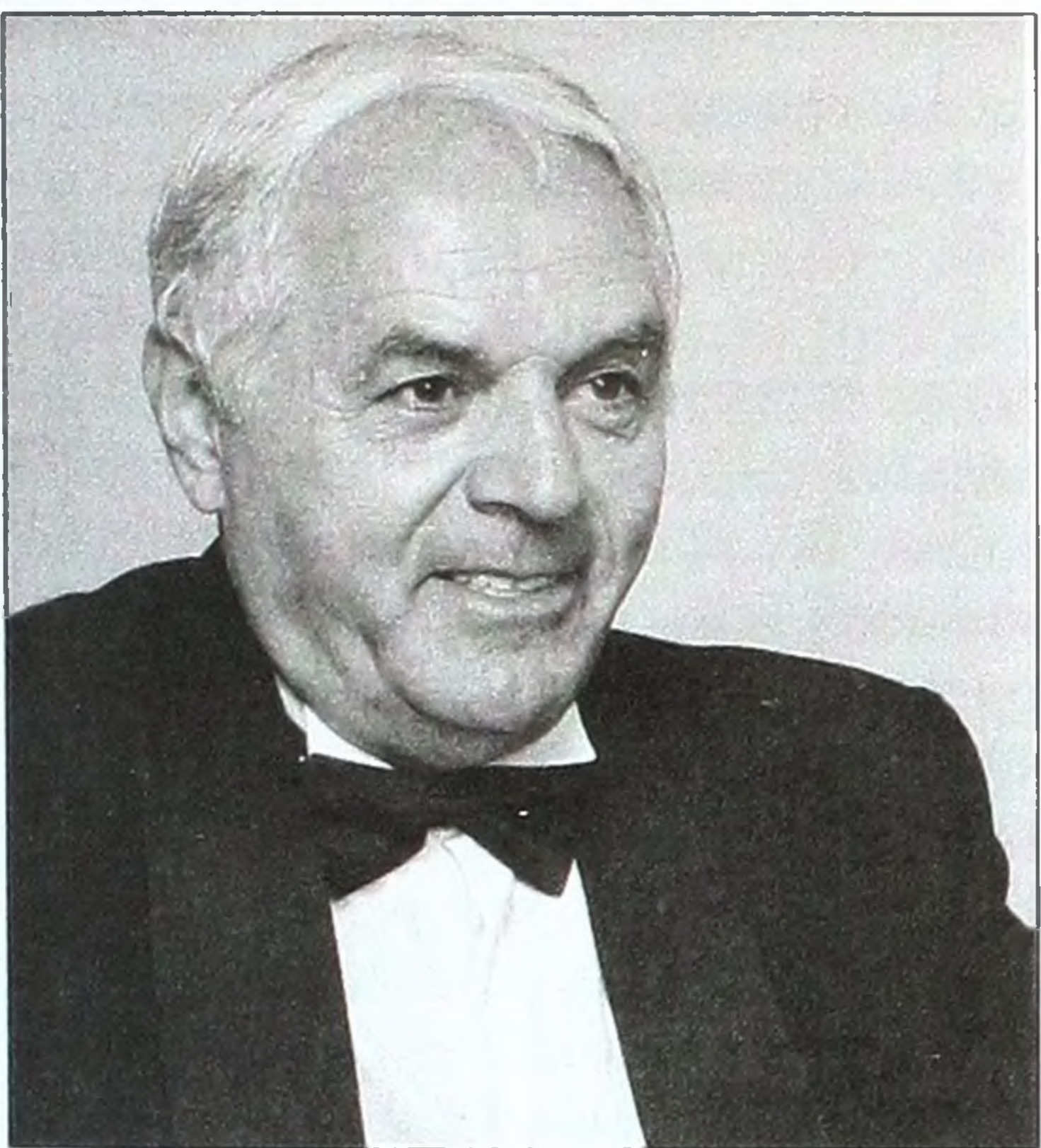
⁹ Мирон Черненко. Есть время разбрасывать камни и время их собирать. — «Советский Союз». 17. — №1-2. — 1990.

¹⁰ Юрій Ілленко. Плата за компроміс. // «Поетичне кіно: заборонена школа». — К. 2001.

¹¹ Вадим Ілленко. Досвід роботи над зображально-пластичним рядом кінофільму «Вечір на Івана Купала» // «Кіно-Театр». — 2002. — №3.

¹² «Кіно-Театр». — 1996. — №2.

¹³ Юрій Ілленко. Місце пророка вакантне. / Публічна лекція в НаУКМА 1 листопада 2005 року.

Юрій Ілленко: «Місце пророка вакантне... Україні, як ніколи, потрібен пророк...»

СЛАВА — ГЕРОЯМ, А ПРОРОКАМ... АНАФЕМА

Безп'ятчук Жанна

Кожне слово, як виклик. Кожне слово, як постріл, що своїм метафоричним свинцем влучає в самісіньку серцевину давніх-предавніх звалищ, непрорубаних, непройдених хащів колективної свідомості нації в «епіцентрі європейської цивілізації». Якщо до цього додати епатажність, філігранний ідеалізм, мистецький ірраціоналізм та рафіновану провокативність, то можна отримати те емотивно-енергетичне та ідейне тло, яке витворювалося під час публічної лекції видатного українського кінорежисера Юрія Ілленка під промовистою назвою «Місце пророка вакантне (проблеми української культури, зокрема кіно)» в Києво-Могилянській академії 1 листопада 2005 року. Так денотативно звучало його слово про національне пророцтво та мучеництво, про пророчу функцію національного кінематографа, про тіні забутих предків, про «кучмоходів» і про «помаранчевий проєкт». Завершуючи виступ, Юрій Ілленко, за його висловом, «дозволив собі попрацювати 30 хвилин пророком...» І здавалося, що ось режисер скаже своє останнє слово — зал встане. Але ніхто не встав. Не встали перші ряди, не відважилися встати і задні, студентські. Проте не скажеш, що публіку, яка

сиділа в залі, нічим не надихнеш і до демонстративних проявів шани не інспіруєш... Ця публіка вміє аплодувати, стоячи. Постає питання: чому ж вона не встала?.. Чому?

Пророки в українській історії

Місія пророка — виганяти торгашів з храму. Це місія відокремлення праведного від грішного, убезпечення всього сакрального від безславного загину, від молекулярного розчинення у кислоті попсовізації, знеособлення, безбаченківства, байдужості та холодного, часом льодяного прагматизму. Те, що говорив Юрій Ілленко з могилянської трибуни, звучало метаідеалістично, надірреалістично. Його міркування про фантомну псевдонезалежну державність, про 78% розчарованих українців, які здатні об'єднатися, про родовід українців, що своїм корінням заглиблений в часи Кам'яної могили — все це ідейна гра на межі фолу, все це провокативні контрверсії на межі здорового глузду. В українців, як наголошує митець, вкрали «дзеркало для їхньої ідентифікації». Цим дзеркалом є національна культура, і національний кінематограф зокрема. При цьому культура не

поступається за стратегічним значенням економіці або ж соціальній сфері, її, як рішуче наголошував режисер, потрібно віднести до сфери національної безпеки. Місія пророка – вигнати з національних храмів тих, хто торгує національними цінностями, національною гідністю, національним всесвітом. Чим же озброєний цей мужній борець з найдавнішим та найпопулярнішим серед усіх народів й в усі епохи видом людської діяльності – торгівлею, яка закралася туди, де на неї має бути накладене вічне вето? Ані грошей відкупитися, ані зброї захиститися, ані нахабності відсваритися він не має. І що найтяжче – він, загублений у безкраїх просторах свого геніального ідеалізму, стає над світом, втрачаючи з ним зв'язок. Важко назвати все це відірваністю від реального життя. Це все ж таки щось на порядок вище. І не треба картати митця за таке понадсвітне буття його людського духу. Є тисячі й мільйони тих, хто розрачує дебити й кредити всіх суб'єктів господарювання, хто проведе аудит, збере податки, виступить в суді, хто поремонтує зламаний комп'ютер, хто підмете вулиці й зварить борщ на цілу колонію посиленого режиму. Багато хто назве лекцію Ю. Ілленка словоблуддям. І вони мають таке право, і вони потрібні світові не менше, аніж пророки. Просто у кожного своя місія. У пророків вона – виганяти торгашів з храму.

Юрій Герасимович Ілленко назвав дві постаті в українській історії, яким довелось виконувати місію пророків, – Івана Мазепу і Тараса Шевченка. «Прийшов час – і він відмовився від усього: від багатства, слави, царської милості заради України», – ці слова взяті зі звичайного шкільного підручника з історії України. У сухій фактологічно безпристрасній мові шкільного підручника наприкінці параграфа про часи гетьманства Івана Мазепи прорвалися ці лірично-патетичні слова. Відмовився... Заради України... Чи здатен хтось сьогодні відмовитися заради України від «багатства, слави, царської милості»?.. Питання, очевидно, риторичне. Спочатку треба «втекти від світу», треба «не дозволити йому впіймати себе». Під силу це завдання новим героям нашого часу? Та ні. Герої мають славу. А пророкам від слави треба відмовитися так само, як і від багатьох інших розкошів людського буття. Процитовані режисером слова Т. Шевченка про те, що Україні, аби відчувати себе нацією, потрібен мученик, і цим мучеником поет готовий був стати, звучать в унісон з мазепинськими репліками на тему жертви, яку пророк повинен у певний момент свого життя принести на вівтар свого служіння. Рустикальний кардіоцентризм поетичного універсуму Тараса Шевченка розпадеться, мов картковий дім, варто лише уявити собі посеред оренбурзьких просторів смердючу сиру солдатську казарму з сірими вологими стінами, помереженими слідами від клопів, в якій він прожив довгий період свого життя. Він розпадеться в нашій уяві. Але ж він не розпався в уяві поета. І, як наслідок, у кожному шкільному підручнику з української літератури пишеться одне й те саме про велич та силу поетичного слова полум'яного українського героя. Та посмертне геройство – то завжди до певної міри квазігеройство. А сьогодні, через півтора століття по смерті Кобзаря місце пророка вакантне, і ним може опікуватися, як стверджує Юрій Ілленко, національний «пророчий кінематограф».

Пророцтво в українському кінематографі

В Україні найбільше в світі пророчих фільмів. І серед них, на думку митця, значаться здебільшого добре відомі, а часом навіть і епохальні – «Земля», «Камінний хрест», «Криниця

для спраглих», «Захар Беркут», «За двома зайцями», «Останній бункер», «Вавилон ХХ», «Молитва за гетьмана Мазепу». Ось неповний, але вельми знаковий перелік кінематографічних пророцтв. Що таке «пророчє кіно» в інтерпретації Юрія Ілленка? Він не вдавався до роз'яснень. Очевидно, відповідь варто шукати в роздумах на тему національних пророків. Якщо пророком є той, хто виганяє торгашів з храму, то пророчим є кіно, яке показує, як пророк це робить, та яке показує, що треба робити, коли торгашів вигнали, а їхні прилавки залишилися. «Тіні забутих предків» зняли не кінооператор Ілленко і не кінорежисер Параджанов, їх зняли самі тіні. Всі решта – це медіуми. І якщо хтось візьметься шукати тлумачення цим словам у відомих фактах конфліктів та непорозумінь між двома метрами, то краще вже зовсім нічого не тлумачити. «Кесарю – кесарево, Богу – Богове». І все, крапка. Так і тут – мирське-людське – сваркам, вічне-правічне – «Тіням забутих предків».

В Україні постала ціла генерація молодих талановитих кінематографістів. І всі волання про знедолений, ледве живий український кінематограф – це сльозливий перекис короткочорості та інертності. Таку позицію навіть важко дефінувати як життєствердний оптимізм, це якесь відмінне від традиційного сприйняття, відмінний стан свідомості. І це варте наслідування. Довжелезні черги у французьких кінотеатрах за квитками на «Тіні забутих предків» – це факт. Відкривши раз українське кіно, Європа прагнучиме його відкривати знову й знову. А це вже приклад якраз життєствердного оптимізму.

Пророцтво «Молитви за гетьмана Мазепу»

«Ріка мертвих текла крізь мене. 15 тисяч мертвих щоночі», – моторошні й тяжкі слова. Так описував кінорежисер свої творчі візійні переживання, свою емоційну біфуркацію співпричетності до подій трьохсотлітньої давності, коли під час знищення Батурина – гетьманської столиці часів Івана Мазепи – було вбито понад 15 тисяч українців. Юрій Ілленко розказав про передісторію своєї кінострічки «Молитва за гетьмана Мазепу». За два роки до Майдану, пишучи відкритого листа до тодішнього Президента України, він усвідомлював ту просту істину, що його відкритий лист навіки загубиться в адміністративно-бюрократичних лабіринтах президентської адміністрації – про такі листи згадують лише тоді, коли вони можуть принести якийсь корисний публіцитний капітал їхньому адресатові. І тоді, як розповідав режисер, він вирішив зняти фільм, який би «міг викликати національну революцію», фільм-революцію як такий. Водночас такий фільм ніхто не дозволив би зняти. І митець почав шукати шляхи подолання безперспективності цього задуму. Він віднайшов свій рецепт: трохи блефу, вигідна в разі цензурування символічна та ідейна репрезентативність кожного окремого сюжету, спрямована на підсвідоме метарежисура, синхронізація кількох часових вимірів, відмова від наявних інтерпретативних концепцій феномену Мазепи, як-от – зрадник, ікона, бунтівник, закоханий лицар. Дуже складний рецепт витворення національного кіноміфу про пророка, український Рубікон та майже трьохсотлітню Анафему. «Полтавської битви не було» в тому варіанті, який описав Олександр Пушкін. «Все золото українських іконостасів» було вивезене з Батурина. Все золото українських іконостасів... Українських іконостасів... Іконостасів... Отак витворюється міф про національну трагедію, про національних пророків.

Як важко нам адекватно сприйняти всі ці міркування. І якийсь присмак задоволеного комплексу дисидентства, і гіпертрофована ворожість впадають у вічі, хоч як би хотілося їх відвести вбік, щоб не бачити того, що поставить під сумнів слова епохальної постаті національного кінематографа.

Контroversійна, полісмілова, «пророча» картина перебуває в ув'язненні. Накладена на неї за режиму Леоніда Кучми заборона стала сьомою у творчій біографії режисера. Але цим не обмежилось: Міністерство культури продало фільм, його нові власники поклали його на полицю. Кінорежисер наголошує на потребі ініціювати судовий позов, щоб повернути стрічку її законному власнику – Міністерству культури і туризму. Хочеться сподіватися, що все це станеться швидко й безболісно. До речі, на публічній лекції був присутній Міністр культури і туризму України Ігор Лиховий. Коли без свити й камер, як рядовий слухач, український міністр приходить послухати публічну лекцію відомого митця, мимоволі починаєш вірити у світле майбутнє української влади. Без жодного медіаефекту, без жодних гучних PR-заяв, спалахів фотоапаратів – прийти і просто послухати... Такий вчинок,

з огляду на його політичну раритетність, вже сам собою викликає щирі симпатії до нового міністра. І хоч Юрій Ілленко цілком справедливо стверджував, що не під силу міністрові розв'язати чимало болючих проблем цієї української культури, оскільки той просто не має потрібних для цього важелів впливу, виникає бажання вірити у краще.

Пророцтво в українській політиці

«Кучмилося...» – так описував Юрій Ілленко дореволюційні політичні реалії України. Одним дієсловом описати цілий період у новітній політичній історії України – мало кому таке під силу. І так все закучмилося сильно, що нація прокинулася, нація змобілізувалася. Кожна її частина, як уміла, але головне – щиро. Помаранчеву революцію митець називає виключно «помаранчевим проектом». Юрій Ілленко інтуїтивно вловив той принциповий момент, який не може заперечити жоден політолог, готовий зняти абсолютно всі ірраціонально-символічні, уявні нашарування з будь-яких політичних мегаподій. А саме те, що в будь-яких революційних подіях потрібно розрізняти добровільну мобілізацію, громадянську активізацію нації та політику революційних вождів, які, по суті, використовують народні маси. Ступінь інструменталізму може бути різним, але присутній він завжди. От цей інструменталізм Юрій Герасимович і назвав «помаранчевим проектом». А революцію як свідомий самостійний опір нації залишив, власне, нації.

Минув рік – і розчаруванню меж немає. Митець застерігає, що кількість розчарованих може критично наблизитися до кількості українців. Ну, а щодо всіх подальших роздумів

■ Кадр з фільму «Тіні забутих предків».
Режисер Сергій Параджанов.
Оператор Юрій Ілленко. 1964.

Юрія Ілленка на політичну тему, зокрема і щодо парламентських виборів, то писати про них, відверто кажучи, важко. У політологів від них взагалі мали б початися професійні конвульсії, оскільки ступінь ідеалізму в них перевершив межу здорового глузду в бік абсурдизації. Кінорежисер проголосив ідею створення загальнонаціонального єдиного Фронту правих сил. Ідея не нова, але її інтерпретація нічого спільного з реальним, так би мовити, іманентним політичним життям України не має. У такій позиції митця прочитується зневіра у тому, що є, й якийсь експоненційне устремління вперед із спробою знайти хоч якусь точку його перетину з реальністю. Немає її і бути не може.

Єдине, що насправді є, – зневіра. Так і напрошуються вічно повторювані слова: «Немає пророка у своїй Вітчизні». Так, немає. Мазепа помер у вигнанні, на чужині, Шевченко жив на засланні, помер на чужині. Пророки, за логікою Юрія Ілленка, просто зобов'язані не приймати того, що є, не миритися з тим, що склалося. Краще Анафема, ніж слава, бо Анафема – це біль, це остракізм, це плата за ідеалізм, за бунт проти торгової вигоди, проти гендлярства щодо того, що не можна продавати й купувати. І ніхто цього не зрозуміє, і ніхто цього не повторить, і мало хто здатний такий духовний радикалізм виправдати. Зал не встав в єдиному пориві захоплення й інтелектуального шоку. І саме так мало бути. Все абсолютно правильно. Слава потрібна лише героям...